

RAŠID HAJDAROVIĆ (Sarajevo)

MEDŽMUA SARAJLJE AHMEDA BOSANCA

I

O piscu medžmue Sarajliji Ahmedu, sinu Mustafinu, nema, koliko je meni poznato, nikakvih podataka u literaturi. Kako se vidi iz samih tekstova u njoj, on ju je počeo pisati u Istanbulu 1625. godine kao student u Sultan-Sulejmanovoj medresi. Medžmua je pisana u isto doba kada i medžmua Hadži Jusufa Sarajlije, o kojem, također, nema podataka u literaturi.¹ Ova dvojica Sarajlija vjerovatno su u isto doba studirala u Istanbulu. U njihovim zbornicima nema također alhamiada tekstova, iako se je ova literatura pojavila u prvoj polovini 17. stoljeća. Vjerovatno njima nije još bila poznata alhamiada književnost, jer su bili daleko od Bosne. Ovo navodim zbog toga što je u svim do sada objavljenim medžmuama koje posjeduje Istorijski arhiv u Sarajevu zastupljena alhamiada literatura, osim u ove dvije spomenute medžmue.²

Medžmua je pisana na sva tri orijentalna jezika, arapskom, turskom i perzijskom, u prozi i stihovima. Za razliku od ranije objavljenih medžmua, u njoj prevladava materijal na arapskom jeziku. Sudeći prema sadržaju, stilu i pismu, autor medžmue, Sarajlija Ahmed, bio je pismen i obrazovan čovjek. Kako će se vidjeti iz izlaganja sadržaja, on je autor nekoliko risala, komentara, interpretacija i bilježaka, koje se nalaze u ovom njegovom zborniku.

Medžmua sadrži raznovrstan materijal iz raznih znanosti, a najviše iz oblasti pravnih i jezičkih disciplina. Pored tekstova gla-

¹ Vidjeti: R. Hajdarović, *Medžmua Hadži Jusufa, sina Hadži Osmanova*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. X—XI/1970—1971, str. 311—320.

² Vidjeti: R. Hajdarović, *Medžmua Mula Mustafe Firakije, Prilozi*

za orijentalnu filologiju, sv. XXII—XXIII/1972—1973, Sarajevo, 1976, str. 301—314, i dalje vidjeti: *Sarajevska medžmua od anonimusa i Medžmua Mustafe Stočanina, Prilozi za orijentalnu filologiju*, sv. XXVI/1976, Sarajevo, 1978, str. 183—198.

sovitih turskih i arapskih pravnika, kao što su Abū Hanifa, Šafi'i, šejhul-islam Abū as-Su'ūd,³ Kemal paša-zade⁴ i drugi, u medžmui se nalaze i materijali u prozi i stihovima, ponajviše fetve sarajevskih, mostarskih, tuzlanskih, skopljanskih, sofijskih i kamengradskih muftija i kadija. Navedene su sarajevske muftije: Nurullah, Ali al-Arabi, Muharrem, Husejn, Hajrullah, Mehmed, sin Sulejmama, Abdulhalim, Fadlullah, Habib; sarajevske kadije: Hadži Sinan i Omer efendija; mostarske muftije: Ahmed i Šejh Ali; tuzlanski muftija: Salih; kamengradski kadija Fadil Mehmed; skopljanski muftija Pir Mehmed i sofijski muftija Bali. Osim toga, u medžmui se nalazi jedna pjesma na turskom jeziku pravnog sadržaja, čiji je autor Sarajlija Jusuf, sin Muhameda, i izvod na arapskom jeziku iz rukopisa Muniri Beograđanina. O spomenutim našim ljudima u literaturi, koliko se zna, nema podataka, osim o posljednjem Muniri Beograđaninu.⁵

Karakteristika zbornika Sarajlije Ahmeda je još i u tome što je, uglavnom, naveo sve izvore, odakle je materijal prepisao (što u mnogim drugim zbornicima nije činjeno).

II

Rukopisni zbornik Ahmeda Sarajlije nalazi se u Orijentalnoj zbirci rukopisa Istorijskog arhiva u Sarajevu pod inv. brojem 24. Rukopis je u polukožnom povezu, dobro očuvan. Jedino su mu istrgnute dvije trećine prvog lista. Djelo ima 270 pisanih i 12 praznih listova, vel. 24×14 cm. Pisano je sitnim lijepim i čitkim arapskim pismom »ta'liq« na tankom i čvrstom papiru. Tekstovi na stranicama pisani su u raznim pravcima: horizontalno, vertikalno i koso, a na mnogim stranicama pisani su kombinovano u sva tri smjera. Na jednoj stranici pisano je oko pedeset redaka na prostoru veličine 20×10 cm. Na rubovima nekih stranica nalazi se i po osamdeset redaka sitno pisanog (većinom koso) teksta.

Pregled materijala medžmue izložit ćemo po listovima u vidu kratkih regesta i bilježaka. S obzirom na to da su tekstovi u njoj pisani na sva tri orijentalna jezika, označićemo, iza svakog regesta ili bilješke ili iza više njih, kratice u zagradi malim slovima latinice, i to: a (arapski), t (turski) i p (perzijski).

³ Abū as-Su'ūd (Ahmad b. Muhammad Abū as-Su'ūd al-Imadī, umro 982/1574) je bio šejhul-islam. On je pisac više djela, a najviše iz područja pravnih znanosti. U medžmui ima najviše njegovih tekstova i fetvi. (Vidjeti: Brusali Mehmed Tahir, Osmanli muellifleri, sv. I, str. 225—226).

⁴ Kemal-paša-zade (Ahmed Ibn Kemal-paša-zade, umro 940/1533) je bio također šejhul-islam i glasoviti islamski učenjak u svim granama vjerskih nauka. (Vidjeti: Osmanli muellifleri, sv. I, str. 223—224).

⁵ Vidjeti: dr Hazim Šabanović, Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, Sarajevo, 1973, str. 193—201.

Riječi koje su u tekstu ostavljene kao termini biće objašnjene u napomenama. Kod mnogih riječi i termina donijeće se samo ona značenja koja se tretiraju u medžmui.

III

Pregled kratkog sadržaja medžmue izlažemo onim redom kako je u originalu.

L. 1. Nekoliko stihova didaktičkog sadržaja (p); jedan hadis (tradicija) o »ezanu« (a), tekst o podjeli svijeta na materijalni i nematerijalni; izvod iz Bergivijinog djela »Al-tarīqa al-Muḥammadiyya« — o vrlini učenja i podučavanja (a).⁶

L. 2. Jezičko tumačenje arapskih termina: »bāb«, »faṣl«, »kitāb«, »muqaddima«, »maqṣad«, »mawqif« i njihova genitivna konstrukcija s drugim riječima; tumačenje genitivne konstrukcije »Kitāb aṭ-ṭahāra« (poglavlje o čistoći) s jezičke i pravne strane prema Kadi-zade-u;⁷ nekoliko tekstova vjerskog i moralnog sadržaja (a); dva stiha didaktičkog sadržaja (t).

L. 3. Definicija, prema Hadži Babi,⁸ slijedećih nauka: »'Ilm at-tafsīr«,⁹ »'Ilm al-ḥadīṭ«,¹⁰ »'Ilm al-naḥw«,¹¹ »'Ilm al-fiqh«¹² i »'Ilm al-kalām«;¹³ nastavak rasprave o konstrukciji »Kitāb aṭ-ṭahāra« sa gramatičke, jezičke i pravne strane (a).

L. 4. Podjela svih nauka na dvanaest grupa prema Zamahšeriji;¹⁴ razilaženje učenjaka o definiciji nauke; etimološko tuma-

⁶ Bergivija (Muḥammad b. Pīr 'Alī al-Birgāvī, Bergili, umro 981/1573) je napisao više djela, među kojima je najvažnije navedeno djelo u medžmui »Al-tarīqa al-muḥammadiyya« i vjeronaučno djelo »Risale-i Bergiwi«. Oba su djela služila kao udžbenici. Posljednje djelo je prevedeno i na srpskohrvatski jezik (vidjeti: Osmanli muellifleri, sv. I, str. 253—154 i Dr. Ignjat Goldziher, Kratka povijest arapske književnosti, Sarajevo, 1909, str. 145).

⁷ Šamsuddīn Aḥmad Qāḍī-zāde je bio šejhul-islam i u medžmui se često citira u rješavanju pravnih pitanja. (O njemu vidjeti: Osmanli muellifleri, sv. I, str. 401).

⁸ Hadži-Baba (Haci Baba Ibn Ibrahim Tusiyewi) živio je u doba sultana Mehmeda II Fatiha (1451—1481) i napisao je nekoliko djela iz

oblasti arapskog jezika (vidjeti: Osmanli muellifleri, sv. I, str. 273).

⁹ 'Ilm at-tafsīr je nauka o komentaranju Kur'ana. Komentar Kur'ana naziva se »tefsīr«, a komentar drugih djela (osim Kur'ana) naziva se »šarḥ«.

¹⁰ 'Ilm al-ḥadīṭ je nauka o islamskoj tradiciji. Sama tradicija naziva se hadis, tj. usmena predaja od Muhameda, a onaj koji je sakuplja i naučno obrađuje zove se »muḥaddis«.

¹¹ 'Ilm al-naḥw je nauka o sintaksi.

¹² 'Ilm al-fiqh je nauka o pravnim znanostima.

¹³ 'Ilm al-kalām je nauka koja naučno dokazuje vjerske ustanove (dogmatička, skolastička teologija).

¹⁴ Zamahšeri (Abu-al-Qāsim Maḥmūd b. 'Umar al-Zamahšarī al-Ha-

čenje riječi: »taqaddum«, »taqlīd«, »kinaya« i drugih; nastavak rasprave o »Kitāb aṭ-ṭahara« po Ibnī Kemalu, Hasan-Čelebi el-Fenariji¹⁵ i drugim (a).

L. 5. Izvodi iz raznih arapskih autoritativnih djela o tumačenju termina »ṭalāq« (razvod braka) s jezičke i pravne strane; rasprava o dugu, dužniku i vjerovniku, kazni, zanatu, džumi itd. (a).

L. 6—9. Duge rasprave učenjaka o analizi rečenice: »Ašhadu an la ilāha illa Allāh waḥdahū la šarīka lahu«¹⁶ s jezičke i gramatičko-sintaktičke strane. Najviše tekstova ima od Ibnī Malaka¹⁷ i Muhamed efendije zv. Sadruddin-zade;¹⁸ tumačenje i nesaglasnost učenjaka o terminu »ḡalāla«; razni tekstovi pravnog i vjerskog sadržaja, kao, npr., o razvodu braka, o postupku oko umrlih osoba, zašto su u pojedinim molitvama (namazima) dva, tri ili četiri »rekata«,¹⁹ o trgovini, o mehru,²⁰ tužbama, dokazima itd. (a).

L. 10—11. Razni citati iz arapskih djela vjerskog i pravnog sadržaja; o pravima susjeda i lijepom i korektnom postupku prema njima ma koje vjere bili; postupak pri obavljanju hodočašća Kabe — hadža; o tumačenju snova; kur'anski ajeti²¹ koji sadrže medicinske norme; razne mudre izreke; jedan recept za dobro pamćenje;

warizmi), bio je plodan znanstveni pisac, naročito s područja tefsira i jezika. U svom rječniku »Asas al-balāga«, kako stoji u medžmui, podijelio je nauku o jezikoslovlju (»'ilm al-'arabiyya«) na dvanaest glavnih grupa, i to: leksikografija (»luḡa«), gramatika (»šarf«), etimologija (»ištiqāq«), sintaksa (»naḥw«), stilistika, retorika (»ma'ānī«), tropici, metonimija (»bayān«), metrika (»arūd«), rima (»qāfiya«), kaligrafija (»ḫaṭṭ«), poezija (»šī'ar«), epistolografija (»inša'«) i polemika i diskusija između učenjaka (»muḥādara«). Tu spada i istorija (»tawārīḥ«). Što se tiče »'ilm al-badī'a« ubraja se kao pomoćna grana stilistike (»'ilm al-balāga«). (Vidjeti: I. Goldziher, isto, str. 44, 71, 87).

¹⁵ Hasan Čelebi (Ḥasan Čelebi b. Muhammad Šah, umro 886/1481) često se javlja u medžmui (vidjeti: Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke, Sarajevo, 1963, str. 444).

¹⁶ »Nema Boga osim Allaha, on je jedan jedini, nema drugoga.«

¹⁷ Tekst je citiran iz Ibn Malakovog ('Abdullatif b. 'Abdul-'Aziz

Ibn al-Malak) djela »Šarḥ ul-Mašāriq« (vidjeti: K. Dobrača, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke, Sarajevo, 1963, str. 322).

¹⁸ Ovaj učenjak je često citiran u medžmui. On potanko i nadugo raspravlja o egzistenciji Boga. U izvorima, meni pristupačnim, nisam mogao naći o kojem je piscu riječ.

¹⁹ »Rek'at« je sastavni dio muslimanske propisane molitve (namaza), a sastoji se od stajanja (qiyām), učenja kur'anskog teksta (qirā'a), sagibanja (ruk'u), padanja ničice (saḡda) i sjedanja (ka'd). Jedan namaz ima najmanje dva rekata.

²⁰ »Mahr« je obavezni vjenčani (bračni) dar ženi od muža. Jedan dio mehra daje se prije ili prilikom vjenčanja (»mehri mu'aḡḡal«), a drugi dio mehra koji je utvrđen s rokom (»mehri mu'eḡḡel«) daje se u slučaju prestanka braka usljed smrti ili razvoda.

²¹ Kur'anski ajeti su jedna ili više kur'anskih rečenica. Svaka sura (poglavlje) Kur'ana ima određeni broj ajeta.

poduža priča o Imami Qušayri i njegovom sinu;²² rasprava o »sihirima«; tumačenje riječi »šahid«; o sklapanju braka; bilješke o Ibni Sinau,²³ Gazaliji,²⁴ Zulkarnejnu²⁵ i još nekoliko hadisa (a).

L. 12—13. Razne »dove« i »salavati«;²⁶ komentar dove »At-tahiyatu« i njezino značenje;²⁷ postupak prema životinjama; tumačenje riječi: »mu'allim«, »muta'allim«; »virdovi« Muhameda i virdovi Abū as-Su'ūd efendije;²⁸ komentari nekoliko hadisa; rasprava o »ezanu« i »sidret-ul-munteha«;²⁹ tumačenje riječi »hikmet«; arapske mudre izreke; tumačenje riječi »īman« (a); proricanje dobra i zla; tabirnama (sanovnik) za 39 noći (t).

L. 14—15. Komentar »Kunut-dove«;³⁰ tumačenje termina »al-lawh al-mahfūz«;³¹ ponašanje čovjeka pri molitvi, u društvu, jelu; priča o halifi Harun-Rašidu i Alfadlu, sinu Jahya-a,³² značenje riječi »'ālim« i »ġāhil«. Autor veli da je »alim« (učen čovjek) poštovan i cijenjen i u društvu i kada je na položaju, a »ġāhil« (neznalica)

²² Qušayrī (Abul-Qasim 'Abdul-karim al-Qušayrī) je poznat mistički pisac (umro u Nisaburu 465/1073). Priča se odnosi u medžmui na njegovu bolesna sina, koga je on izliječio, jer tadašnji medicinski stručnjaci to nisu mogli učiniti (o njemu vidjeti: I. Goldziher, isto, str. 53. i K. Dobrača, isto, str. 191).

²³ Ibni Sina-Avicena (umro 428/1037) je najuniverzalnija ličnost svoga vremena i svestrani učenjak u svim ondašnjim znanostima (teologiji, filozofiji, astronomiji, prirodnim naukama, medicini itd.). Njegov »Kanun« (»Kanuni tibb«) — zakon o medicini spada među najznaменitija medicinska djela srednjeg vijeka (vidjeti: Islam Ansiklopedisi, džuz 48, str. 807—824, Istanbul, 1950).

²⁴ Gazalija (Abū Hāmid b. Muḥammad al-Gazālī, umro 505/1111) je glasoviti islamski učenjak i u medžmui ima više citata iz njegovih djela (vidjeti: Islam Ansiklopedisi, džuz 37, str. 748—760, Istanbul, 1947).

²⁵ Du al-qarnayn (vidjeti: Hafiz Muhamed Pandža i Džemaludin Čaušević, Kur'an časni /prevod/, Zagreb, 1969, str. 411—412).

²⁶ Dova (du'a) u arapskom jeziku znači molba, molitva. Dove se dijele na kur'anske (koje se nalaze u Kur'anu) i peygamberske (koje je

učio Muhamed). Ovih ima najviše u ovoj medžmui.

²⁷ »At-tahiyatu...« je posebna dova na arapskom jeziku koja se uči na svakom sjedenju pri obavljanju muslimanske molitve (namaza).

²⁸ Wird (pl. virdovi), pored mnogobrojnih značenja, ima i ovo: svakodnevno obavljanje neobavezne molitve (čitanje odlomaka iz Kur'ana i sl.) u određeno vrijeme (danju ili noću). Te virdove čitaju članovi derviških redova. Svaki osnivač svoga reda imao je i svoje virdove (odlomci iz Kur'ana, dove, salavati itd.) i te virdove obavezno su čitali članovi toga reda.

²⁹ »Sidra al-muntahā« je mjesto na sedmom katu nebesa (vidjeti: Šamsuddin Samibey, Kamusi turki, str. 713 i Pandža i Čaušević, isto, str. 699).

³⁰ »Kunut dova« je određeni tekst koji se uči na kraju »vitr-namaza«, dijela večernje molitve.

³¹ Al-lawh al-mahfuz« je čuvena ploča (knjiga) na kojoj su ispisane božije odredbe, tj. predodređeni događaji u životu pojedinaca i naroda (vidjeti: Kamusi turki, str. 1247 i Pandža i Čaušević, isto, str. 686).

³² Ovdje je riječ o priči o Harun Rašidu, abasovićkom halifi (786—808), Yahya-u i njegovom sinu Alfadlu.

je poštovan samo dok je na položaju; etimološko tumačenje riječi Muhammad i Ahmad i o nadijevanju imena Muhamed; komentar rečenice: »La hawla wa la quwwa...«;³³ postupak pri polasku na put i vladanju na putu; rasprava o islamskim pravnim školama, kategorijama pravnika i njihovim djelima, te pravnim izvorima; o životu životinja; jedna Aristotelova izreka o položaju u službi; dva stiha didaktičkog sadržaja (a); savjeti velikih mudraca i učenjaka (t).

L. 16—17. Rasprava o tumačenju riječi »imām« i »ḥalifa« s jezičke i pravne strane; tumačenje termina »šāhid« i postupak pri svjedočenju; izvod iz fetava³⁴ od Nesefije³⁵ o »ṭalāq-i ṭalaṭa«³⁶ i drugi tekstovi pravne sadržine; rasprave o velikim i malim grijesima; o alkoholnim pićima, a naročito o »kahvi« (a); dogmatičke rasprave o »sudnjem danu«; tekst koji govori šta treba »učiti« da bi se nekome ostvarila želja (t).

L. 18—19. Risala³⁷ koja komentariše dovu »At-taḥiyyātu«; etimološko tumačenje grčke riječi »usturlab«;³⁸ rasprava o upravi i metodama upravljanja; tekst o stvaranju svijeta; rasprava o zagrobnom životu; o stvaranju čovjeka od četrnaest elemenata; komentar jednoga »hadisa« koji govori o oženjenom i leđičnom čovjeku; filozofsko-teološka rasprava o smrti čovjeka; razne arapske mudre izreke; tumačenje riječi »ilm« i »amal« i njihova upotreba u praktičnom životu; bilješka o grožđu i »misku«; komentar dove »Rabbanā ātinā...«³⁹ i drugih (dova) (a); komentar jednog »hadisa« o postupku oko umrle osobe (t).

³³ »Snaga i moć je samo u Allaha.«

³⁴ Fetva znači odgovor i rješenje koje izdaje muftija ili šejhul-islam o nekom pravnom pitanju. Arapski se zove »fatwa« ili »futya«, plural »fatawi« ili »fatawā«. Knjiga koja sadrži fetve jednog muftije ili šejhul-islama ili fetve više muftija zove se »fatawā«. Fetva se sastoji od dva dijela: pitanja i odgovora.

³⁵ Nasafi (Abu-al-Baraka Ḥafizuddīn ‘Abdullāh b. Ahmad al-Nasafi, umro 710/1310) je slovio kao veliki učenjak u pravnim znanostima (vidjeti: Šamsuddin Samibey, Kamusul-alam, sv. VI, str. 4576, Istanbul, 1316/1898).

³⁶ »Talaq-i ṭalaṭa« je razvod braka koji se provodi tri puta sa istom ženom. Po šerijatskom bračnom pravu kada se muž razvede sa svojom ženom treći put, on se ne može

njome vjenčati, dok se ona ne uda za drugoga i ne rastavi od njega. To je neka vrsta kazne mužu.

³⁷ Pored više značenja u arapskom jeziku, »risāla« znači i ovo: brošura, kratka ili duža rasprava, manje rukopisno ili štampano djelo. Risala može imati jedan ili više listova. U tome smislu ovaj se termin upotrebljava za razliku od termina »kitāb« (knjiga).

³⁸ Usturlab (astrolabium) je grčka riječ, a znači jednu vrstu sprave kojom se mjerila visina nebeskih tijela. U medžmui se detaljno tumači izvor i značenje te riječi. (Vidjeti: Šamsuddin Samibey, Kamusi turki, str. 109).

³⁹ »Rabbanā ātinā...« (Gospodaru naš, daj nam...) je kur'anska dova koja se uči iza propisane molitve (namaza) ili u raznim drugim slučajevima.

L. 20. Tekst od Ibn Kamala o rađanju djece i njihovoj pripadnosti ocu ili majci; rasprava o »sudnjem danu« i o grijesima ljudi i njihovom pokajanju; jedna bilješka o Džingis kanu i ženi kojoj je osudio na smrt muža, sina i brata; o poljupcima koji su dozvoljeni po šerijatskom zakonu; citat s kraja Tevrata (Tora):⁴⁰ »Nijedan bogataš nema mira (zbog imetka), on je jednak najamniku; svaka žena koja luta (napušta svoju kuću) jednaka je robinji; svaki siromah koji se klanja (ponizuje) bogatašu, jednak je psu; svaki nepravedan vladar jednak je Faraonu i svaki učenjak koji ne radi po svom znanju jednak je Iblisu (sotoni)«; bilješka o osobama koje spadaju u kategoriju »al-ašara al-mubaššara«;⁴¹ jedna bilješka o šejhovima: Abu Ishaku, Šihabuddinu, Abdulkadiru Gijlaniju, Hasanu Horosaniju i Džunejdu Bagdadiju (t).

L. 21—22. Jezičko tumačenje riječi »dawr« i »zamān«, »šalāt« i »salām«, »ḥifz« i »fahm«, »š'ir« i »Kur'ān«; razlika između riječi »Ya« i »ayyu« u jezičkom smislu; nekoliko stihova na arapskom jeziku; bilješka o Noevoj lađi; komentar jednoga hadisa i nekih kur'anskih ajeta; uputa o čitanju slova »sin« i »mim« u konstrukciji: »Bismillah«;⁴² tumačenje i značenje arapskih mjeseci »ḡumād-al-ūlā« i »ḡumād-al-uḡra«;⁴³ risala na arapskom jeziku o rađanju djece od Bali efendije Sufiyewija;⁴⁴ šerijatsko-pravne norme o krađi, lovu; tumačenje riječi »as-sa'd« i »al-qaḍa'« (a).

L. 23—24. Tekstovi šerijatsko-pravne sadržine: o dugu, dužniku, vjerovniku, poklonima, kaznama, nasljeđivanju, dojljama itd.; razni citati o etimološkom tumačenju i značenju riječi »abrār«, »qīṣaṣ«, »tawḥīd«, »bayan« i drugih; komentar nekoliko hadisa; rasprava o riječima »ḡasad« (tijelo) i »ruh« (duh) i riječi »taṣawwuf« (misticizam); etimologija riječi »Qostantiniyya«.

L. 25—26. Risala o džumi od Ibni Kamala; rasprava među učenjacima zašto je vjerovjesnik Ibrahim (Abraham) spomenut u salavatu: »Allahumma salli...«;⁴⁵ tumačenje riječi »yaqīn«, »zann« i »šakk« i riječi: »zinā«, »zāni«, »zāniya«; razni izvodi iz arapskih djela šerijatsko-pravne sadržine (a).

⁴⁰ Tevrat (Tora) — Stari zavjet. Novi zavjet zove se Indžil, Evanđelje.

⁴¹ »Al-ašara al-mubaššara« su deset najbližih Muhamedovih drugova (ashaba) za koje je Muhamed rekao da će ući u raj (dženet). Oni su nabrojani u medžmui (l. 20a).

⁴² »Bismillahi...« znači: »u ime Boga...«.

⁴³ ḡumād-al-ūlā je peti, a ḡumād-al-uḡra je šesti mjesec islamske hidžretske godine.

⁴⁴ Bali efendija Sufiyewi citira se na mnogo mjesta u medžmui. Napisao je nekoliko djela. Studirao je u Carigradu i Sofiji. Umro je 960/1522. godine. Vidjeti: Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı muellifleri, sv. I, str. 42).

⁴⁵ Allahumma salli...« je poseban salavat kojim se Bog molí da blagoslovi vjerovjesnike Muhameda i Ibrahima (Abrahama). Ovaj se salavat uči pri svakoj muslimanskoj molitvi (namazu).

L. 27—28. Stihovi na turskom, arapskom i perzijskom jeziku pravne sadržine. Stihovi su u formi pitanja i odgovora, i to: tri stiha za pitanje i tri za odgovor u vezi s molitvom (namazom); tri stiha za pitanje i dva za odgovor na arapskom jeziku o imetku siročadi; tri stiha za pitanje i dva za odgovor na turskom jeziku o razvodu braka, šest stihova na turskom jeziku od Dželal-bega za pitanje i sedam stihova za odgovor od šejhul-islama Abū as-Su'ūd efendije u vezi s platom imamima (t); deset stihova na perzijskom jeziku (pet za pitanje i pet za odgovor) u vezi s razvodom braka; dvadeset i sedam stihova na turskom jeziku od Sarajlije Jusufa, sina Muhamedova⁴⁶ za pitanje i osam stihova za odgovor od Mevlana Muhameda zv. Džerrah-zade⁴⁷ u vezi sa sticanjem, raspodjelom i nasljeđivanjem imetka stečenog u radu dvojice ili više ljudi; oko stotinu stihova na turskom i arapskom jeziku od raznih muftija i pravnika, uglavnom pravne sadržine; uputstva o načinu računanja vremena; etimološko značenje riječi Isa (Isus) i podjela kršćanstva na četiri sekte (grupe), i to: Jakobince, koji govore da je Isus sin božiji; Melikije, koji smatraju Isusa kao spomenuti Jakobinci; Nestorijanci, koji kažu da je Isus bog i Markusije, koji tvrde da je Isus treći od trojice (»tālītu talāṭa«), ali su svi spomenuti kitabije, tj. pripadaju jednoj božanskoj knjizi; tumačenje riječi »šayḥ«, »īmān«, »ṭawāf« i još nekih drugih (a).

L. 29—30. Tekstovi o životu i radu Imami Azama Abu Hanife⁴⁸ i Šafi'ije⁴⁹ i drugih pravnih učenjaka; tekstovi o filozofskim pravcima i njihovim osnivačima Ašariji,⁵⁰ Maturidiji⁵¹ i o pokretu »mu'tazila«⁵² i drugim; tumačenje riječi: »'aql« i »hawā'«, »'urf« i »ādat«, »faqr«, »kafir«, »iğtihād«, »ḥadd«, itd.; komentar prve

⁴⁶ O Sarajliji Jusufu nema podataka u meni pristupačnim izvorima.

⁴⁷ Mawlānā Muḥammad zv. Ćarrah-zāde (umro 1024/1615) bio je profesor u Erzerumu, Dijaribekiru i drugim mjestima. Najviše se bavio pravnim znanostima. U medžmui se citira više puta. (Vidjeti: Mehmed Sureyya, Sicill-i osmani, IV—145).

⁴⁸ Abū Hanīfa Nu'mān b. Tābiṭ (umro 150/767) je osnivač hanefijske pravne škole. Njegovi učenici Abū Yūsuf al-Anṣarī (umro 182/798) i Muḥammad b. al-Ḥasan al-Šaybānī (umro 189/804) razvili su i proširili njegovo pravno učenje /maḥhab). (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 45—46 i Kamusul-alam, sv. I, str. 711 i 769).

⁴⁹ Muḥammad b. Idrīs al-Šafi' (umro 208/798) je osnivač šafijske pravne škole. U medžmui Šafi'ja se često citira. (Vidjeti: Kamusul-alam, IV, 2820).

⁵⁰ Abū-al-Ḥasan al-Aš'arī (umro 324/935) je osnivač jednog po njemu nazvanog pravca u vjerskom učenju. Napisao je oko 40 djela teološko-filozofskog sadržaja u odbrani ispravnog islamskog učenja, a protiv učenja mnogih nastranih sekta. (Vidjeti: Kamusul-alam, sv. II—976. i Goldziher, isto, str. 49).

⁵¹ Abū Mansūr al-Māturīdī (umro 333/944) je osnivač maturidijskog pravca u vjerskom učenju (dogmatiči, apologetici). U medžmui se više puta citira. (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 50).

⁵² Mu'tazila je pokret u vjerskom učenju. Škola toga pravca zove se »Al-mu'tazila«. (Vidjeti: Mehmed Handžić, Ilmul kelam, Sarajevo, 1934, str. 6. i 33. i Goldziher, isto, str. 49).

kur'anske sure »Al-Fātiha«; rasprava o hadisu »qudsī«⁵³ i razlika između hadisa i Kur'ana; razni tekstovi pravnog i lingvističkog sadržaja (a).

L. 31—33. Tekstovi, uglavnom, šerijatsko-pravne sadržine: o ubicama i ubijenom, kaznama i njihovim posljedicama, o tužbama i žalbama, o poklonima i o drugim raznim pitanjima. Najviše tekstova ima od Abū as-Su'ūd efendije, Kemal paša-zade, Kadihana, Saduddina;⁵⁴ tumačenje nekih pravnih termina i komentari nekih kur'anских ajeta; šerijatsko-pravna rješenja (fetve) o raznim pitanjima (a); nekoliko »fetvi« od Abū as-Su'ūda i Saduddina (t).

L. 34—36. Risala »Tabaqāt al-muğtahidīn« od Kemal paše-zade o kategorijama mudžtehida⁵⁵ (a); risala koja govori: Šta treba čovjek da radi svaki dan. Nabrojano je pedeset raznih stvari (a); tekst na arapskom jeziku o riječima koje sramote čovjeka i riječima koje ga ne sramote. Iznad i ispod arapskih riječi koji su pisane crvenim mastilom su turske riječi kao prevod i tumač; komentar nekih kur'anских ajeta (rečenica) (a).

L. 37—41. Izvori iz raznih arapskih autoritativnih djela pravnog i vjerskog sadržaja; komentari Muhamedovih izreka i kur'anских rečenica; razne arapske mudre izreke; priče i zagonetke (a).

L. 42—43. Risala o pederastiji i kazni za to (a).

L. 44—45. Tumačenje pravnih termina s jezičkog i pravnog aspekta; risala o nevidljivim bićima (sotonama); filozofsko-teološke rasprave o duši, o podjeli svijeta na duhovni i materijalni; risala od Abū as-Su'ūda o obrednim propisima; risala od Kemal paša-zade o tumačenju riječi »masih« i »Isa« i imena Isusa.⁵⁶ Risala je pre-

⁵³ »Hadīḡ qudsī« je sveta tradicija (nadahnuće od Boga) koju vjervjesnik izrazi vlastitim riječima. Ovaj hadis ima jačinu (stepen) kao i kur'anska ajeta.

⁵⁴ Saduddin Mehmed (umro 1008/1600) bio je šejhul-islam i javlja se vrlo često u medžmui kao i njegovi stariji sinovi Mehmed i Esad, koji su također bili šejhul-islami i druga dva mlađa sina Abdul-Aziz i Salih, koji su bili kaziaskeri. Njegovi unuci Abu Seid Behai i Fejzullah bili su također šejhul-islami i često se citiraju u medžmui. (Vidjeti: Mehmed Sureyya, Sicilliosmani, I—330, III—18 i IV—144).

⁵⁵ Mudžtehid je onaj učenjak koji, ne povodeći se za drugim, donese

rješenje (presudu) u vjersko-pravnim pitanjima na osnovu islamskih izvora (Kur'ana, hadisa, idžmaa i kijas). U prvim stoljećima islama bilo je više mudžtehida-imama. Nasuprot mudžtehidu je mukallid, tj. onaj koji se povodi za drugim, npr. za jednim mudžtehidom. U medžmui često dolazi termin »idžti-had«, što znači samostalno rješenje jednog vjersko-pravnog pitanja na osnovu islamskih izvora. (Vidjeti: Muhamed Seid Serdarević, Fikhul-ibadat, Sarajevo, 1917, str. 15).

⁵⁶ Masih je ime Isa peygamera (Isusa). U trećem poglavlju Kur'ana (»Al-Imrān«) u 45. ajetu stoji: »Is-muhu al-Masīhu 'Isā ibnu Maryam« (Njegovo ime je Mesih Isa, sin Merjemin).

pisana (dovršena) u Kostantinijski (Carigrad) godine 1036/1626; rasprava o nadnaravnim događajima; komentari nekoliko Muhamedovih izreka (a).

L. 46—47. Rasprava o državnoj blagajni (»bayt al-māl«); razni citati iz djela Ibni Kemala, Kadihana, Taftazani,⁵⁷ Abū as-Su'ūd efendije i drugih učenjaka koji tretiraju razna šerijatsko-pravna i vjerska pitanja. Nalazi se i jedan citat od Fadila Mehmeda, svrgnutog kadije Kamengrada o postupku pri kupanju mrtvaca; rasprava o opojnim pićima itd. (a).

L. 48—49. Teološko-filozofske rasprave o raznim pitanjima; tekstovi o bračnom, porodičnom i kupoprodajnom pravu; sastavi o šerijatsko-pravnim izvorima; rasprave o rušvetu (mitu); rasprava o mudžtehidima i njihovim kategorijama (a).

L. 50—52. Šerijatsko-pravna rješenja (fetve) prema djelu »Multaqā al-abḥur« od Ibrahim Halebije⁵⁸ (t).

L. 53—55. Fetve od Abū as-Su'ūda, Saduddina, Sunullaha⁵⁹ i drugih pravnika (t); jedna duža rasprava o oslobođenju robova i njihovom nasljeđivanju (a).

L. 56—57. Pjesma na turskom jeziku o kahvi u obliku pitanja i odgovora. Spjevao Muhamed Bostani-zade.⁶⁰ Pjesma govori da li je dozvoljeno po šerijatskim propisima piti kahvu ili ne; rasprava na turskom jeziku o duhanu, tj. da li je dozvoljeno pušiti ili nije po propisima šerijata. Iza toga su dvije duže fetve o duhanu na turskom jeziku, jedna je od Ahmeda Šihabuddina,⁶¹ a druga od Mehmeda Bahāi,⁶² fetve o raznim šerijatsko-vjerskim pitanjima od sarajevskih muftija Abdulhalima, Fadlullaha i Habiba; fetve od Abū as-Su'ūd efendije (t).

L. 58—70. Fetve od mostarskih muftija Šejh Alije i Ahmeda; tuzlanskog muftije Saliha (»al-muftī bi mamlaḥatayn«);⁶³ skopljan-

⁵⁷ Taftazānī (Masūd b. 'Umar Saduddin al-Taftazānī (umro 792/1390) je pisac poznatog djela o filozofiji šerijatskog prava »Talwīh«. On se često javlja u medžmui. (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 49).

⁵⁸ Šayḥ Ibrāhīm al-Ḥalabī (umro 956/1549) je bio veliki islamski pravnik i pisac poznatog šerijatsko-pravnog djela »Multaqā al-abḥur«, koje je služilo šerijatskim sudijama kao priručnik. (Vidjeti: Islam ansiklopedisi, džuz XL—122, i Goldziher, isto, str. 47).

⁵⁹ Sunullah je dosta zastupljen u ovoj medžmui sa fetvama. Ovaj pravnik bio je četiri puta šejhul-

-islam. Umro je 1016/1608. (Vidjeti: Sicill-i osmani, III—234).

⁶⁰ Bostani-zade Mehmed javlja se u medžmui samo pjesmom o kahvi. On je bio također šejhul-islam. (Vidjeti: Osmanli muellifleri, sv. I—256).

⁶¹ Ahmed Šihabuddin citira se često u medžmui. (O njemu vidjeti: Sicill-i osmani, III—176).

⁶² Mehmed Bahai je sin Abdul-Aziza, a unuk Saduddina (v. napomenu br. 54). I on je bio u dva maha šejhul-islam. (Vidjeti: Sicill-i osmani, II—28).

⁶³ U starijim dokumentima i rukopisima Donja i Gornja Tuzla, na-

skog muftije Mehmeda; fetve od Abū as-Su'ūd efendije, Mu'īd Ahmada,⁶⁴ Kadihana, Kemal paše i mnogih drugih pravnika. Najviše fetvi ima od Abū-as-Su'ūda; rasprave o raznim pravnim problemima; bilješke o hanefijskim pravicima (t).

L. 71. Poglavlje o vjerovanju citirano iz djela »Šarh al-masabih« pod naslovom »Fawā'id al-qulūb« od Fadila Kudsije (?);⁶⁵ citati iz govora Abū-Sinā-a, Muhameda b. al-Fanāri;⁶⁶ dva stiha Šayḥ al-Akbara;⁶⁷ tekst o životu Imami Azama-Abu Hanife (a).

L. 72—73. Risala o nesaglasnosti učenjaka u tumačenju i značenju termina »islam« i »iman«. Risala prepisana godine 1064/1653; komentar kur'anskog ajeta: »Kulū min ṭamarātin...«;⁶⁸ prvo poglavlje (izvod) iz djela »Kitāb al-wasiyyāt« od Imama Abu Hanife dogmatičke sadržine. Prepisano 1064/1653. godine; treće poglavlje koje govori o pobožnosti i skromnosti, citirano iz rukopisa Munirija Beograđanina (Belgradli)⁶⁹ (a).

L. 74—75a. Risala »Naṭr al-la'ali 'ala ḥuruf al-haga'i min kalamī amīr al-mu'minīn 'Alī Ibn Abī Ṭālib.⁷⁰ Risala prepisana 1064/1653. godine; tekst o roditeljima Muhamedovim; duži sastav o arapskim mjesecima i njihovom značenju (a).

L. 75b—76. Djelo »Fiḥi Kaydānī«⁷¹ — o šerijatsko-pravnim propisima islamskog obredoslovlja. Djelo prepisao Ahmed, sin Mustafa, iz rukopisa Munirija (Beograđanina) godine 1064/1653. Djelo sadrži osam poglavlja (bab); tekst o mjerama i načinu mjerenja pojedinih predmeta (a).

L. 77—80. Tekstovi: zgone iz života velikih učenjaka; o islamskim sektama i njihovu učenju; filozofsko-teološka rasprava o raznim problemima; razilaženje kršćana poslije smrti Isusa; bilješke o životu nekih vjerovjesnika; uzorci za pisanje šerijatsko-sudskih isprava; razni tekstovi pravnog i religijskog sadržaja; tekstovi o

živaju se »mamlahatān« (gen. mamlahatayn), a znači Dvije solane. Ta riječ je dual od arapske riječi mamlaha — solana.

⁶⁴ Mu'īd Ahmad je bio šejhul-islam poslije Abū as-Su'ūd efendije. (Vidjeti: Sicill-i osmani, IV—504).

⁶⁵ Na kraju citiranog teksta stoji: »Min šarh al-Masabihī al-musammā Fawā'id al-qulūb li al-Fā'il al-Qudsi.«

⁶⁶ Muḥammad al-Fanārī (umro 886/1481) se često citira u medžmui. (Vidjeti: K. Dobrača, isto, str. 444).

⁶⁷ Šayḥ al-Akbar (Muḥammad b. 'Alī Muḥyuddīn Ibn al-'Arabī aš-

-Šayḥ al-Akbar, umro 638/1240) je poznat mistički pisac u arapskoj književnosti. (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 54).

⁶⁸ »Jedite plodove...«

⁶⁹ Vidjeti napomenu br. 5.

⁷⁰ Izreke četvrtoga halife Alije poređane po arapskoj abecedi, i to prema prvoj riječi izreke.

⁷¹ Djelo je napisao Luṭfullāh an-Nasafī al-Fā'il al-Kaydānī. (Vidjeti: Hifzija Hasandedić, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, Mostar, 1977, br. 278^a).

nasljednom šerijatskom pravu; komentari nekih Muhamedovih izreka (a).

L. 81. Prazan.

L. 82—84. Šerijatsko-pravne norme o trgovini, o svjedocima i postupku pri svjedočenju; rasprava o arapskom tanwīnu (neodređeni član) i nekim drugim arapskim terminima; nekoliko Muhamedovih izreka (hadisa) sa komentarom; nekoliko stihova od pjesnika Ma'arrīja⁷² i Šaybānija;⁷³ tekst o kamati (a); fetve od Abū as-Su'ūda na turskom jeziku.

L. 85. Risala u formi pitanja i odgovora o uzrocima i smislu pojedinih stvari i pojava; rasprava o čovječijem razumu (umu); razne fetve o pojedinim pitanjima (a).

L. 86—89. Risala o apokrifnim Muhamedovim izrekama (hadisima); kratka rasprava o tumačenju salavata »Allahumma šalli 'alā Muhammad...«⁷⁴ od Ibni Kemala; kratke poučne priče; rješavanje teških problema iz šerijatskog nasljednog prava; rasprava o porijeklu djece; sastavi o alkoholnim pićima; tekstovi o raznim vakufskim pitanjima; etimološko tumačenje pojedinih arapskih termina (a).

L. 90—91. Komentar kur'anskog ajeta: »A lam tara ila alladīna harağū min diyārihim...«;⁷⁵ filozofsko-teološke rasprave o bogu i duši; tekst iz Tevrata (Stari zavjet) koji govori o svojstvima i karakteristikama ljudi prema njihovoj fizionomiji; razne dove; nazivi prsta na rukama i njihovo značenje; nazivi dana u sedmici i njihovo značenje (a); rasprava o proturječnostima u šerijatsko-pravnim pitanjima (t).

L. 92—93. Zapisi i talismani; deset stihova o spravljanju pilula (»madžuna«) za dobro pamćenje; jedan recept za lijek protiv zaboravnosti (skleroze); fetve o raznim pravnim pitanjima; stihovi o Kur'anu; bilješke o vrstama »hadisa« (t); priča na arapskom jeziku o Iblisu (sotoni) i Faraonu; pitanja u kojima se razilaze Imam Abu Hanifa i Imam Šafi'i (a); nekoliko stihova na perzijskom jeziku.

L. 94. Preko trideset stihova o kur'anskim »surama« i njihovu značenju od šejhul-islama Jahja.⁷⁶ Navedene su sve kur'anske sure po redu (t); deset stihova od Ibn Nağğara (?); tri dove (molitve) (a).

⁷² Ma'arrī (Abū al-'Alā al-Ma'arrī) je veliki arapski pjesnik, umro 449/1057. (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 81 i 88).

⁷³ Vidjeti napomenu br. 48.

⁷⁴ Vidjeti napomenu br. 45.

⁷⁵ »Zar nisi vidio one koji su napustili svoje krajeve...«

⁷⁶ Yahya Zakariyya-zade (umro 1053/1643) bio je dva puta šejhul-islam. Često se citira u medžmui. (Vidjeti: K. Dobrača, isto, str. 560).

L. 95—98. Duže molitve i blagoslovi vjerovjesnika Muhameda; rasprava o »ahl al-fatra« i njihovoj kategoriji⁷⁷ (a).

L. 99—100. Razni tekstovi vjerskog i pravnog sadržaja, sastavi o čistoći i obredima; tumačenje pojedinih kur'anskih riječi i ajeta; o životinjama i njihovim svojstvima; nazivi djela »tefsira« i »hadisa« i imena njihovih autora; filozofske rasprave o terminima »nafs« i »rūh« i razlika između njih; definicije pojedinih nauka i podjela nauka sa sufijskog gledišta; tumačenje riječi »'ilm« i »'aql« (a).

L. 101. Etimološko tumačenje termina »kitāb« i »kitāba« i njihovo značenje u genitivnoj konstrukciji; rasprava pravnikova o pojedinim šerijatsko-pravnim pitanjima i njihova nesaglasnost o načinu donošenja fetvi za pojedina pravna pitanja. Tako hanefijski pravници zastupaju da se ne smije nijedno šerijatsko-pravno rješenje donijeti, a da se ne navedu izvori za to rješenje (a).

L. 102. Jedan tekst od učenjaka, komentatora Kur'ana Zamahšarija o podjeli nauka o jeziku na dvanaest grupa (»'ulūm al-ada-biyya«);⁷⁸ rasprava o nevidljivim bićima (sotonama i džinima) i ljudima; bilješka o životu vjerovjesnika Nuha (Noje); opis bitke na Bedru i njeno datiranje prema komentaru kur'anske sure »'Alī 'Imrān«;⁷⁹ uzrok prelaska na islam Muhamedova druga Abū Hurayra;⁸⁰ bilješka da je Kaba sedam puta građena; bilješka o suđenju halife Omera licemjeru (»munāfiq«) i Jevrejину i njegovo dobijanje nadimka »al-fārūq«; tekst Imama Šafi'ija koji govori o svojstvima savršenoga čovjeka. On nabroja deset osnovnih elemenata, koji, opet, svaki ima po četiri svojstva, tj. ukupno četrdeset elemenata; dvadeset i pet kratkih Muhamedovih izreka napisanih na margini listova; bilješka o broju kur'anskih sura; jedan zapis za dobro pamćenje (a).

L. 103—104. Razne mudre izreke moralno-pedagoškog sadržaja; citati iz raznih djela o međusobnim odnosima i vladanju ljudi u raznim prilikama: kod kuće, na putu, u posjeti prijateljima, u službi itd.; komentari nekih Muhamedovih izreka; »dove« za razne prilike; prigodne priče; izreke znamenitih ljudi i zgone iz njihova života (a).

L. 105—106. Komentar »Āya al-kursī...«;⁸¹ zgone iz života Abu Hanife i njegovih učenika; rasprava o noći »Layla al-qadr«;⁸²

⁷⁷ »Ahl al-fatra« — narodi koji su živjeli u razdoblju između dvojice vjerovjesnika ili narodi koji su bili u vremenu između Isusa i Muhameda. (Vidjeti: Mag'mua, I. 98b).

⁷⁸ Vidjeti napomenu br. 14.

⁷⁹ »'Alī Imrān« je treće poglavlje Kur'ana.

⁸⁰ Abū Hurayra je bio bliski drug Muhamedov i on prenosi puno hadisa od Muhameda.

⁸¹ »Āya al-kursī« je odlomak iz Kur'ana koji se obično uči iza obaveznih molitava.

⁸² »Layla al-qadr« je jedna od posljednjih deset noći mjeseca Ramazana. Obično se uzima da je to dvadeset sedma noć toga mjeseca. U toj noći je početak objave Kur'ana. Devedeset sedma sura Kur'ana naziva se »Al-qadr«, a govori o toj noći.

duge rasprave o raju i paklu; razne poučne izreke; bilješka o »kibli«;⁸³ bilješka o Noevoj lađi i životinjama u njoj; recepti za razne bolesti; jedan recept za uništavanje buha, stjenica i vašiju; recept u stihovima o kijavici i nazebu (t); rasprava o banjama i njihovoj upotrebi od strane muškaraca i žena (a); prigodne priče; razni tekstovi vjerskog i pravnog sadržaja; druženje s pojedinim ljudima i kakva je korist od tih ljudi u znanstvenom smislu (a).

L. 107—108. Razni tekstovi o moralno-vjerskim pitanjima; komentari više Muhamedovih izreka; o postupku pri sahrani mrtvih; bilješka o psima i njihovim svojstvima. Autor nabraja deset lijepih svojstava pasa (a); zapisi i gatanja; Oporuka Husrawa (Wasiyyatu Husrawa)⁸⁴ (t).

L. 109—110. Filozofsko-teološka rasprava o izreci: »Man 'arafa nafsahu fa qad 'arafa rabbahu« (Ko upozna sam sebe, upoznaće i boga); prigodne priče (t).

L. 111—114. Zbirka fetvi (decizija) koje je šejhul-islam Abū as-Su'ūd dostavio sultanu, koje govore o uređenju državnih i društvenih pitanja. Zbirka je na turskom jeziku i pisana čitkim i sitnim ta'likom. Na stranici se nalaze četrdeset i tri retka, a na marginama listova oko 80 redaka, tj. ukupno oko 120 redaka na jednoj stranici. Iza svakog pitanja i odgovora nalazi se ime Abū as-Su'ūda (t).

L. 115—119. Risala — rasprava — o šerijatsko-pravnim pitanjima u vezi s vakufskim imetkom i novcem. Risalu je napisao Abū as-Su'ūd. Autor raspravlja o sedamnaest raznih vakufskih problema i za svaki donosi rješenje (t); pismo Bālī efendije Sufijewi-ja⁸⁵ sultanu Sulejmanu u vezi s nekim vakufskim pitanjima (t); zbirka fetvi koje se odnose na vakufska pitanja. Napisao Muḥammad al-Fanārī⁸⁶ (t); zbirka pitanja (mas'ala) i odgovora (ğawāb) u vezi s raznim pravnim pitanjima u kojima se podudaraju šerijatsko-pravne i kanunske norme. Zbirka ima tri poglavlja (t).

L. 120—125. Fetve na turskom jeziku od raznih šerijatskih pravnika (šejhul-islama, muftija, kadija i drugih) o raznim pravnim problemima. Među tim fetvama nalaze se i fetve skopljanskog mufti-

⁸³ Kibla je strana (smjer) kuda se muslimani okreću pri vršenju obavezne molitve. To je Kaba u Meki. U početku islama muslimani su se okretali (pri vršenju molitve) svetom hramu u Jerusalemu. Preinaka kible dogodila se nakon šesnaest mjeseci preseljenja Muhameda iz Mekke u Medinu. (Poblize o kibli vidjeti: Pandža i Čaušević, isto, str. 32).

⁸⁴ Na početku teksta stoji samo »Wasiyyatu Husraw«. Vjerovatno

da je to Mula Husrev, pisac djela »Ad-Durar« (umro 885/1480). Oporuka govori o postupku i učenju poslije smrti čovjeka. (Magmua, I. 108b).

⁸⁵ Vidjeti napomenu br. 44.

⁸⁶ Zbirka se nalazi u medžmua na listu br. 117—118 i na kraju stoji: »Ḥarrarahu Muḥammad al-Fanārī« (napisao Muhamed al-Fenari).

tije Pir Mehmeda, sarajevskog muftije Nurullaha i sarajevskog kadije Mehmeda (t); prepis šerijatsko-pravnih normi, koje je predložio sultan Hodža Čelebi;⁸⁷ dva rješenja Abū as-Su'ūda koja je napisao i poslao sultanu (t); opširna rasprava o duhanu (a).

L. 126—128. Šerijatsko-pravna rješenja (fetve), čiji su autori, uglavnom, sljedeći: sarajevske muftije Nurullah, 'Ali al-Arabi, Mehmed, Hajrudin i Sulejman; sarajevske kadije: Hadži Sinan i Omer; sofijski muftija Bālī i drugi pravnici, kao što je Abū as-Su'ūd, Sunullah, Ğarrāh-zade Saduddin i drugi (t).

L. 129—131. Šerijatsko-pravna rješenja koja se odnose na vakufske probleme i na imovinsko-pravna pitanja. Autor tih fetava je šejhul-islam Abū as-Su'ūd; razne druge fetve od raznih pravnika (t); jedno pismo zimije (podanika — nemuslimana) iz Mosula upućeno islamskim učenjacima (»ulemi«) u vezi s nekim vjerskim pitanjima i odgovor na to pismo Hisama Hawarizmi-ja⁸⁸ (a).

L. 132—136. Risala »Mir'āt al-awālim« od Ali ef. (umro 1008/1599—1600), pisana za vrijeme vladavine sultana Murata, sina Selimova (1574—1595). Risala govori o stvaranju svjetova i prvog čovjeka Adama, o događajima i pojavama u razdoblju između Muhameda i Adama, te o grčko-perzijskom i egipatskom carstvu, kao i drugim događajima (t). (Vidjeti Flügel, II, s. 94. H. H. II, s. 1649).

L. 137—139. Jedna duga »dova« na arapskom jeziku; druga dova na arapskom jeziku s uvodom na turskom od Šejha Pir Muhammada Bahā'i-ja.⁸⁹ Na kraju su »virdovi« spomenutog šejha (t).

L. 140—142. Razni stihovi različitog sadržaja; šest stihova od Ibnī Kemala, a deset od Ali efendije u vidu zagonetki⁹⁰ (t); razne molitve i blagoslovi; etimološko značenje riječi »waḥy« i »ru'yā« (a).

L. 143. Djelo o nasljednom šerijatskom pravu od nepoznatog autora. Risala se odnosi samo na slučajevne smrti muža ili žene i njihove nasljednike (a).

L. 144—145. Rasprava o šerijatskom nasljednom pravu od nepoznatog autora. Rasprava je podijeljena u pet poglavlja. Doneseni su i praktični primjeri za svaku kategoriju nasljednika (a).

⁸⁷ O kojem se Hodži (Hawāḡa) Čelebiji radi nizam mogao u meni pristupačnim izvorima naći.

⁸⁸ Upućeno je kitnjasto pismo islamskim učenjacima (»ilā 'ulamā al-muslimīn«) koji treba da odgovore na neka pitanja u vezi s vjervanjem. Na ta pitanja odgovorio je Hisam Hawarizmi (»Fa aḡabahu Mawlānā Ḥisām Ḥawarizmī«).

⁸⁹ Šayḥ Pīr Muḥammad b. Muḥammad an-Naqšibandī (umro 791/1389) je osnivač nakšibendijskog derviškog reda. Njegovi su virdovi poznati i mnogo prepisivani. (Vidjeti: Siḡill-i oṭmanī, sv. II—26).

⁹⁰ U ovim stihovima Ali efendi najviše operiše brojkama na turskom jeziku. Poslije svakog distiha dat je odgovor.

L. 146—149. Kasida na turskom jeziku o komentarisanoju »asmā' al-ḥusnā«. ⁹¹ Kasidu spjevao anonimni šejh, Aš-šayḥ b. Aš-šayḥ..., kako kaže u naslovu kaside. Kasida ima 156 stihova i počinje:

اله واحد حتى عظيم شانه اعلى — دديرلر حقنه انك كه يارب خالق الاشياء

a završava se:

خدا يا رحمت ايد ب ايله مرحوم — انى كم ايتمز دعادن بيزى محروم

L. 150—155a. Tekstovi o finesama arapskog jezika (etimološko tumačenje raznih arapskih termina i njihova upotreba u arapskom jeziku, o genitivnoj konstrukciji, o prelaznim i neprelaznim glagolima, o imenicama i zamjenicama i njihovoj deklinaciji, o česticama i njihovoj upotrebi, razne definicije, o homonimima i sinonimima itd.) (a).

L. 155b—157a. Stihovi na arapskom, turskom i perzijskom jeziku o pravilima i finesama arapskog jezika. Tako je navedeno, primjera radi, sedam stihova na arapskom jeziku o infinitivu »masdar mīmī«; šest stihova na turskom o određenom članu itd.; definicije pojedinih nauka i termina; nauka o logici i njena terminologija; tekstovi o zanatu i vrstama zanata (a).

L. 157b. Oduža rasprava o terminu »aql« (pamet, razum, um) (a).

L. 158—159. Etimološko tumačenje riječi koje se rijetko upotrebljavaju u arapskom jeziku i koje su, uglavnom, stranog porijekla, kao, npr., »šatranġ«, »kurnas«, »kulkas« i sl.; pet stihova o promjeni arapskih riječi s prijedlozima; dva stiha o homonimima; tumačenje nekih riječi bliskog značenja i njihova razlika kao, npr., »ālim« i »ārif«, »šifat« i »n'at«; komentar sure »Fatiha« s jezičke strane (a).

L. 160—170. Tekstovi u prozi i stihu o finesama arapskog jezika u svim vidovima (gramatika, sintaksa, stilistika itd.). Navedeno je više primjera i definicija za pojedine termine i discipline. Mnogo je navedeno primjera homonima i sinonima. Izneseno je po više značenja za jednu riječ, npr. za riječ »ḥāl« navedeno je dvanaest značenja, a za riječ »hilāl« osam značenja. Osim toga, ima više prigodnih priča koje su donesene kao štiva za arapski jezik (a).

L. 171—172. Rasprava na arapskom jeziku o upotrebi rijetkih arapskih riječi u jeziku i o njihovom etimološkom značenju i dekli-

⁹¹ »Asmā' al-ḥusnā« (lijepa imena) su božija imena i atributi. Takvih imena i atributa ima 99. Ova

imena nalaze se u rukopisnim priručnicima zvanim »An'ām« i »Dalā'il al-ḥayrāt«.

naciji (a); rasprava (risala) na arapskom jeziku o promjenljivosti arapskih imena (»irab«) napisana u medresi sultana Sulejmana. Rasprava je podijeljena u šest poglavlja.

L. 173—176a. Risala (rasprava) na arapskom jeziku o upotrebi stranih riječi u arapskom jeziku, o njihovom porijeklu i etimološkom tumačenju. Pisana je lijepim i sitnim talikom. Strane riječi pisane su crvenim mastilom kao i poglavlja. Risala je završena 1035/1625. godine.

L. 176b—179a. Rasprava pod naslovom »Al-tanbuh 'alā gālaṭ-al-ğāhil wa an-nabih« od Ahmed Ibn Kemal paše (umro 940/1533). U risali se raspravlja o uobičajenom pogrešnom izgovoru nekih arapskih riječi. Riječi su poređane prema arapskom alfabetu i pisane su crvenim mastilom. Autor je risalu podijelio u tri poglavlja, i to: a) Riječi čiju upotrebu neki lingvisti dozvoljavaju ili se te riječi dozvoljavaju u izvjesnim slučajevima, b) Riječi koje nisu dozvoljene za upotrebu u jeziku, ali su mnogo raširene, pa se mnogi pisci koriste njima i c) Riječi koje nisu uopće dozvoljene za upotrebu niti se upotrebljavaju u arapskom jeziku. Risalu je prepisao Sarajlija Ahmed 1035/1625. godine (a).

L. 179b—184a. Tekstovi o arapskom jeziku: arapsko oblikoslovlje u kome su navedene riječi koje se rijetko upotrebljavaju u jeziku, o arapskoj rečenici i njenim vrstama; upotreba arapskog duala, plurala, veznika itd., etimološko značenje raznih arapskih termina i njihova upotreba; jedna risala (rasprava) o arapskom pluralu od Ibn Kemala; upotreba čestica: man, ma, hal, la, kayfa, illā, kam, ayna, matā itd. (a).

L. 184b—185. Risala na arapskom jeziku o upotrebi arapskih riječi u prenesenom značenju (»isti'āra«, »kināya«, »mağāz«-metaforama).⁹²

L. 186—198a. Tekstovi na arapskom jeziku iz područja arapske gramatike, sintakse, stilistike, retorike i drugih disciplina o arapskom jeziku; etimološko tumačenje raznih riječi i termina i njihova upotreba u arapskom jeziku; definicije pojedinih termina i njihova upotreba u jeziku; više primjera o homonimima i sinonimima. Za sve navedeno doneseni su primjeri (a).

L. 198b—199a. Risala o arapskim imenicama i njihovim oblicima u singularu i pluralu. Risalu napisao Ahmad b. Muḥammad al-Madanī al-Maylanī,⁹³ a prepisana je u gradu Kostantiniiji (Carigradu) 1036/1626. godine (a).

⁹² »Kināya«, »isti'āra« i »mağāz« su stilistički termini koji se upotrebljavaju u značenju i smislu metafora, metonimija.

⁹³ Na početku risale stoji: »Qala al-Fāḍil Ahmad b. Muḥammad al-Madanī al-Maylanī«. U ovoj risali donio je sve oblike arapskih infinitiva u singularu i pluralu.

L. 199b. Rasprava na arapskom jeziku o disputaciji (»munāzara«) i razne druge filozofske rasprave (a).

L. 200. Jezičko značenje riječi »wāhid« i »waḥda«; etimološko tumačenje riječi »Allah«. Navedeno je pet korijena iz kojih se izvodi ta riječ (a); nabožna pjesma na perzijskom jeziku (18 stihova). Početak pjesme:

يا مالك ملك قديم — استغفر الله العظيم — يا حيّ ورحمن ورحيم —
استغفر الله العظيم

L. 201—206a. Rasprava na arapskom jeziku o pravopisu i stilu arapskog jezika. Napisao Muḥammad b. Muḥammad al-Umeriyyi al-Adawiyyi.⁹⁴ Prepis dovršen 1038/1628. godine. Risala je podijeljena na pet poglavlja s uvodom. Početak glasi:

الحمد لله الذي بالهامه وضع الكلام المتكلمون
دليلا على معاني الخطاب التي ارادها القائلون

L. 206b. Pjesma na arapskom jeziku o razlici slova »za« (ظ) i slova »dad« (ض). Kasidu napisao Abū Naṣr Muḥammad b. Aḥmad b. Maḥmūd al-Kātibī.⁹⁵ Kasida ima oko pedeset stihova i počinje:

افضل ما فاه بالانسان — وخير ما يجرى باللسان —
حمدا لاله والصلوة بعده — على النبي فهو اسنى عده

L. 207. Pjesma na arapskom jeziku o tumačenju pojedinih arapskih riječi i njihovoj upotrebi u arapskom jeziku. Spjevao Ibrahim Azhari.⁹⁶ Stihovi su pisani u formi »mesnevi«. Kasida ima oko 150 stihova i počinje:

الحمد لله الذي هدانا — لملة الاسلام واجتباننا —
بمئته وجوده واصطفانا — بفضل توحيد فلانبالي (؟)

L. 208. Pjesma (kasida) na arapskom jeziku poučnog sadržaja od Abū Bakr b. Muḥammad b. Warida.⁹⁷ Stihovi se svršavaju na

⁹⁴ U uvodu je opširno iznio važnost pravopisa i krasnopisa u arapskom jeziku, a onda je prešao na podjelu i definicije. Poglavlja i važnije riječi su podvučene crvenim mastilom. Na jednoj stranici napisano je oko 30 redaka (20×10 cm).

⁹⁵ Kasida nosi naslov: »Fī al-farqi bayna aḡ-ḡal wa aḡ-ḡad«, a iza naslova je ime autora. U jednom redu nalaze se po dva stiha, odnosno po četiri polustiha.

⁹⁶ Na kraju kaside naveden je autor pjesme: »Wa an-nāzimu Ibrāhīm al-Azhari...«. U ovoj kasidi prva tri polustiha svršavaju se na isto slovo, a posljednji polustih svršava se uvijek na slovo »l« (»lam«).

⁹⁷ U ovoj kasidi stihovi su vrlo kratki, ali sadržajni, tj. pored igre riječi, imaju vrlo poučan sadržaj.

»hemze« (ء). Polustihovi imaju na kraju iste riječi koje se izgovaraju kratko ili dugo, ali imaju različito značenje. Između stihova je tumačenje tih riječi na arapskom jeziku. Kasida ima oko šezdeset stihova i počinje:

ولا تتركن الى الهوى — واذكر مفارقة الهوى
يوما تصير الى الثرى — وبفوز غيرك بالثرا

L. 209—210. Djelo »Kitab al-aḍḍad« na arapskom jeziku o arapskim riječima koje imaju suprotno značenje. Djelo napisao Al-Ḥasan b. Muḥammad al-Ḥasan as-Sanānī.⁹⁸ Riječi i njihovo tumačenje poređane su po arapskom alfabetu. Djelo počinje:

الحمد لله رب العالمين وصلاته وسلامه على سيد الاولين والآخرين ...
قال الملتجى الى حرم الله الحسن بن محمد بن الحسن الصغانى ...

L. 211—212. Upotreba arapskih brojeva u singularu, dualu i pluralu; o arapskim participijima i glagolskim oblicima; razlika između arapskih i nearapskih imena; etimološko tumačenje raznih arapskih termina. Za sve tekstove navedeno je više primjera, kao i izvori odakle su tekstovi uzeti (a).

L. 213—216. Oko 250 stihova na perzijskom jeziku raznog sadržaja. Izvori i autori nisu navedeni; oko dvadeset kratkih izreka na arapskom jeziku poučnog sadržaja.

L. 217—219. Preko dvije stotine stihova na turskom jeziku različitog sadržaja. Izvori i autori nisu naznačeni; razne arapske izreke (a).

L. 220—222. Arapske izreke i poslovice raznog sadržaja; nekoliko Muhamedovih izreka s komentarom (a); nekoliko stihova na perzijskom jeziku.

L. 223. Jedna fetva (decizija) na turskom jeziku od Abū as-Su'ūda.

L. 224—226. Dva teksta na arapskom jeziku: jedan govori o svrgavanju višegradskog kadije Hasana, a drugi o udaljavanju učenika Muhameda iz Hadži Muratove medrese. Oba su teksta donesena kao uzorci pisanja akata. Tekstovi su analizirani i sa jezičke i pravno-administrativne strane.

L. 227—241. Oko osam stotina stihova na arapskom jeziku, šesnaest na turskom i osam na perzijskom, različitog sadržaja. Kod

⁹⁸ Autor u uvodu medžmue kaže da je sakupio sve termine koji imaju suprotno značenje iz napisanih

knjiga. Autor je umro 650/1252. godine. (Vidjeti: K. Dobrača, isto, str. 74).

nekih stihova navedeni su njihovi autori, kao, npr., Abū as-Su'ūd, Suyūṭī,⁹⁹ Taftāzānī, Abū Hanīfa, Šāfi'ī, Ibn Sīnā, Kemal paša-zade, Mula Ćāmī,¹⁰⁰ Šayḥ Sa'dī,¹⁰¹ As'ad efendi zv. Ćoĝa-zade¹⁰² i neki drugi.

L. 242. Bilješka na turskom jeziku o vojni sultana Murata IV (1623—1640) na Perziju (u prozi) i oko dvadeset stihova koji govore o toj vojni (t).

L. 243. Kratke mudre izreke na arapskom jeziku koje su izrekli veliki mudraci i učenjaci. Neke su izreke protumačene na turskom i perzijskom jeziku.

L. 244. Bilješke na arapskom jeziku o arapskom pjesniku Ma'arrī-ju, o Šihabuddinu Suhrawardī-ju¹⁰³ i drugim učenjacima; bilješka o gradovima Nisaburu, Tuharistanu itd.

L. 245—247. Primjedbe na Zbirku fetvi od Abū as-Su'ūda na turskom jeziku. Tu se iznose značenja pojedinih termina i riječi i uopće terminologija i metodologija Abū as-Su'ūdova u pisanju šerijatsko-pravnih decizija (fetvi); jedna pravna rasprava o mlijeku lude žene, tj. da li njeno mlijeko utječe na psihu djeteta ili ne; tumačenje nekih termina s jezičke strane (a); puna imena velikih pisaca, njihovi epiteti i njihova djela; etimološko tumačenje nekih riječi, kao, npr., Basra, bera'et itd. (a); svojstva Jedžudža i Medžudža sadržana u sedam stihova na perzijskom jeziku;¹⁰⁴ jedan stih na arapskom jeziku od Šayḥ Fānī-ja; tekst o učenjacima koji se nazivaju »mutaqaddimīn« i »mutaahḥirīn«¹⁰⁵ i doba njihova djelovanja; jedno pismo Taĝ uš-šarī'a¹⁰⁶ upućeno Imamu Nasafī-ju u vezi s razvodom braka. U vezi s tim navodi i dva stiha; etimološko tumačenje riječi Ibrāhīm, Abū Bakr, Abū Yūsuf, Ya'qūb, Ša'bān itd.; kratice

⁹⁹ Suyuti (Ćalāluddīn as-Suyūṭī) je pisac mnogobrojnih djela iz raznih oblasti nauke. Umro je 911/1505. godine. (Vidjeti: Goldziher: isto, str. 41, 141 i 156).

¹⁰⁰ Mulla Ćāmī je pisac komentara na Ibn Hāĝibovo djelo o arapskoj sintaksi »Al-Kāfiyya«. Umro je 989/1493. godine. (Vidjeti: H. Šabanović, Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, Sarajevo, 1973, str. 146).

¹⁰¹ Šayḥ Sā'dī Širazi (umro 1291) je glasoviti perzijski pjesnik, pisac »Bustana« i »Gulistana«. (Vidjeti: Husein Ćogo, Kratki pregled perzijske književnosti, Mostar, 1914, str. 25).

¹⁰² Vidjeti napomenu br. 54.

¹⁰³ Šihabuddīn Suhrawardī (umro 632/1234) bio je pir halvetijskog derišskog reda. (Vidjeti: Sicill-i osmani, III—176).

¹⁰⁴ Ya'ĝūĝ i Maĝūĝ u arapskom obliku i izgovoru su imena naroda Gog i Magog. (Vidjeti: Pandža i Čaušević, isto, str. 413, 448).

¹⁰⁵ U medžmui stoji da su »mutaqaddimīn« Muhamedovi drugovi (ashabi) i generacija neposredno iza njih (tābi'īn) do vremena Muḥammad b. Ḥasana aš-Šaybānija (umro 189/804), a »mutaahḥirīn« od vremena Šams al-A'imma al-Ḥalwānija do Hāfiẓuddīn al-Buhārīja, posljednjeg mudžtehida (l. 247).

¹⁰⁶ Pismo je u prozi i stihovima na arapskom jeziku.

za citiranje osnivača (imama) pravnih škola i drugih termina, i to: Abū Hanifa = h (ح), Yūsuf = s (س), Muḥammad = m (م), Zufar = z (ز), Šāfi'ī = f (ف), Mālik = k (ك), verzija (»riwāya«) od Muhamedovih drugova (ashaba) = w (و) i razilaženje imama u pojedinim pitanjima = t (ت); puna imena i nadimci anđela: Ğabrā'ila, Mīkā'ila, Isrā'ila i 'Azrā'ila;¹⁰⁷ bilješka o značenju riječi (termina) »salaf« i »ḥalaf«¹⁰⁸ i razdoblje njihova djelovanja; razlika u značenju između termina »ḥasab« i »nasab«. Autor kaže da je hasab (plemeniti rod) s majčine strane, a nasab (srodstvo, porijeklo) s očeve strane. Svi su tekstovi na arapskom jeziku.

L. 248. Jedna priča o Lukmanu;¹⁰⁹ biografija Šayh Ibn Ḥaġiba;¹¹⁰ tekst u diplomi Muayyad-zade koji je napisao Ğalālud-dīn;¹¹¹ biografija Abu Hanife; sadržaj pečata imama pravnih škola, i to: Imami Hanife,¹¹² Imami Muhameda,¹¹³ Imami Jusufa,¹¹⁴ Imami Šafije¹¹⁵ i datumi njihove smrti; puna imena sedamnaest Muhamedovih drugova (ashaba);¹¹⁶ bilješka o prvim ljudima koji su se bavili arapskom sintaksom (»naḥw«) i gramatikom (»šarf«); tekst o Sībawayhu, o njegovom radu na proučavanju arapskog jezika;¹¹⁷ datumi smrti velikih pisaca; bilješka o Sokratu, Platonu, Ğalinosu (Galenu)

¹⁰⁷ Po islamskom učenju, melec (anđeli) su nevidljiva bića. Ima ih više i obavljaju razne funkcije. Među njima najpoznatiji su sljedeći: Džibril (Gabriel) koji je vjerovjesnicima dostavljao Božije zapovijedi; Mikail, koji se stara o izdržavanju živih bića; Azrail, koji usmrćuje živa bića kada im se ispuni rok boravka na ovom svijetu i Israfil (Sarafim) koji ima zadaću da puhne u *sūr* (trubu) kad bude propast svijeta i ponovno oživiljenje. U medžmui su navedena puna imena spomenutih anđela (l. 248). (Pobliže o anđelima vidjeti: H. Mehmed Handžić, 'Imul-kelam, Sarajevo, 1934, str. 58.).

¹⁰⁸ U medžmui stoji da su »salaf« prve generacije islamskih učenjaka, a »ḥalaf« poznije generacije (l. 247b).

¹⁰⁹ Luqmān — ime mudraca. Neki ga ubrajaju u vjerovjesnike. 31. poglavlje Kur'ana nosi naziv »Luqmān«.

¹¹⁰ Šayh Ibn Ḥaġib je pisac poznatog sintaktičkog djela »Al-kāfiyya«. Umro je 646/1284. (Vidjeti: Islam ansiklopedisi, sv. 49—856).

¹¹¹ Napisano je sedam redaka uvoda teksta diplome u kitnjastom arapskom stilu.

¹¹² Pečat Abu Hanife glasi: »Qul al-ḥayra wa illa fa askut.« (Govori dobro, inače šuti.)

¹¹³ Pečat Imam Muhammada glasi: »Man šabara zaḥara.« (Strpljen, spašen.)

¹¹⁴ Pečat Imam Jusufa glasi: »Man 'amila fi ra'yihī fa qad nadima.« (Ko radi samo prema svom mišljenju, taj se kaje.)

¹¹⁵ Pečat Imam Šafiija glasi: »Ar-rahātu fi al-kanā'a.« (Udobnost je zadovoljstvo sa onim što se ima.)

¹¹⁶ U medžmui napisan je naslov crvenim mastilom koji u prevodu glasi: »Imena nekih Muhamedovih drugova (ashaba).« Tu su napisana imena tih Muhamedovih drugova.

¹¹⁷ Sībawayh (Abū Bišr 'Amr b. 'Uṭmān, umro 180/796), rodом Perzijanac, utemeljač klasičnog arapskog jezika. Poznato mu je gramatičko-sintaktičko djelo »Al-kitāb«, na koje su se pozniji lingvisti pozivali kao na najveći autoritet u arapskom jeziku. (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 62).

i značenje njihovih imena na arapskom; prevod imena zviježđa s arapskog na turski jezik; zabilješka o svim komentatorima djela »Al-Miftah«.¹¹⁸ Tekstovi su na arapskom jeziku.

L. 249. Vrijeme vladavine prvih halifa Abu Bakra, 'Umara, 'Utmāna i 'Alī-ja;¹¹⁹ bilješka o nadimku Abū Hānife i Muhameda; rasprava o nekim pravnim i jezičkim pitanjima između Kisā'i-ja, učitelja Hārūn ar-Rašīda (786—808) i Abū Yūsufa, kadije istog abasovičkog vladara;¹²⁰ datumi smrti Ibn Hāgiba, Abdurrahmāna Kar-dīnija (?) i Ġāmī-ja; tekst o »alqāb«-u, tj. kakav će se i koji primenak (»laqāb«) nekome imenu dati (a); tumačenje riječi »abad« (t); kronogram smrti Ġāmī-ja u dva stiha (p); bilješke o porijeklu Ḥasana Aš'arī-ja, Sa'duddīna, Kemal paše-zade, Esad efendije i još nekih drugih (a + t).

L. 250. Priča o kršćanskom vladaru koji je vladao 738. godine, a koji je bio okrutan nasilnik i nepravedan prema narodu; kratka biografija o Ayyūb Anšārī-ju, njegova vojna za Istanbul i njegova smrt¹²¹ (a); datum ubistva sultana Osmana II (1618—1622); kronogram smrti muftije Ali efendije (umro 1028/1618); Kemal paše-zade; Hawāgħa Ḥāfiḻa;¹²² Karakaš paše¹²³ (t); priča o gradu Basri (a); tekst o pravopisu i stilu šejhul-islama Abū as-Su'ūda; dva stiha didaktičkog sadržaja (t); arapske mudre izreke (a).

L. 251—253. Oko 150 poslovice i mudrih izreka na arapskom jeziku; tekst o kršćanskim svećenicima (»qiššīšūn«)¹²⁴ na arapskom;

¹¹⁸ Pisac djela »Al-miftāḥ« je Sakkākī (Yūsuf b. Abū Bakr Ibn Muḥammad al-Sakkākī, umro 626/1228. U medžmui su navedeni komentatori toga djela (l. 248b).

¹¹⁹ U medžmui stoji (l. 249) da je Abu Bakr vladao 2 godine i 4 mjeseca; Omer 10 godina, 7 mjeseci i 15 dana; Osman 11 godina i 11 mjeseci i Alija 4 godine, 8 mjeseci i 19 dana. Na listu 256 medžmue naveden je sadržaj pečata spomenutih halifa.

¹²⁰ Prema tekstu medžmue rasprava se vodila u prisutnosti abasovičkog halife Harun Rašīda između Abu Yusufa i Kisaija o pravnim i jezičkim pitanjima. Kisai (Abū al-Ḥasan 'Alī b. Ḥamza b. 'Abdullāh al-Kūfī, umro 139/756), bio je veliki učenjak, naročito u oblasti jezikoslovlja. On je bio na dvoru halife Harun Rašīda, koji mu je povjerio odgoj svojih sinova Emina i Memuna, poznijih halifa. Abu Yusuf (Abū Yūsuf al-Anšārī, umro 182/798) bio je učenik Abu Hanife i ka-

dija za vladavine trojice abasovičkih vladara: Mehdijā, Hādija i Harun Rašīda. Njegovo je poznato djelo »Kitāb ul-ḥarāg« (Knjiga o haraču) na arapskom jeziku. (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 65—66).

¹²¹ Ayyūb al-Anšārī, prema tekstu medžmue, bio je veliki arapski vojskovođa. Poginuo je za vrijeme opsjedanja Carigrada u doba vladavine omejevičkog halife Mu'awīje (661—679). Tu je ukopan i turbe mu je podignuto. Jedan carigradski kvart nosi ime Ejub. (Vidjeti: Medžmua, l. 250a. i Qamus-ul-alam, II—1175).

¹²² Hodža Ḥafiz je, prema kronogramu u medžmui, umro 894/1492. godine. Kronogram je na turskom jeziku (l. 250a).

¹²³ Mehmed paša Karabaš je, prema kronogramu, umro 1030/1621. godine. Ovaj se datum smrti poklapa s datumom u Sicill-i osmani. (Vidjeti: Sicill-i osmani, IV—148).

¹²⁴ »Qiššīšūn« su svećenici, pastori, župnici. U tekstu medžmue stoji

bilješka o gradu Nahšeb (?) na turskom; duža rasprava o terminima »ašq« i »maħabba« (t); tekst od Hasan Kafi Pruščaka o terminu »čelebi«¹²⁵ na arapskom jeziku; biografija Hasan b. Muhammad b. Hajdara, imama u svim strukama (»al-imām fi kulli fannin«), kako kaže autor u uvodu teksta¹²⁶ (a); bilješka o nekim učenjacima, kao, npr., o Zamahšariju, Baydawiju i drugim (a); bilješka na arapskom jeziku o »bayt al-ħamasiyyu«;¹²⁷ tekst o načinu čuvanja zdravlja i jačanju čovječijeg tijela (a); uputstvo o načinu izvođenja »daire«.¹²⁸ Tekst je u prozi i stihovima na turskom jeziku. Navedeno je deset stihova. Nacrtani su kvadrati i kružnice s oznakom stranica riječima i brojevima; mudre izreke i poslovice. Kod nekih izreka navedeni su autori, kao, npr., Aristotel, Platon, Ibn Sina (Avicena) i drugi (a).

L. 254—255a. Rasprava (risala) na arapskom jeziku o načinu datiranja pisanih djela, o bilješkama u knjigama, o kupovini knjiga, o uvakupljenju (zavještanju) itd. Navedeni su razni primjeri (formule) datiranja cijelim brojevima i razlomcima i njihovo dešifriranje. Također su navedeni citati iz raznih djela, kao, npr., od Kemal paše-zade, Taftazanija i drugih. Rasprava je prevedena na turski jezik i komentarisana; etimološko tumačenje nekih riječi, kao, npr., »duħan«, »dīwan« itd. (t).

L. 255—256. Biografije Imama Abū Hanīfe, Baydawija i Sībawayha; rodoslovlje Muhamedovo i Abū Hanīfe; datumi smrti osnivača pravnih škola; tekstovi pečata prve četvorice halifa; bilješke o Aristotelu i Platonu; bilješke o arapskim jezičkim školama »Bašriyyūn« i »Kūfiyyūn«;¹²⁹ tekst o vremenskom razdoblju između

da su to bili kršćanski učenjaci i poglavice. (Vidjeti: Medžmua, l. 251b).

¹²⁵ Hasan Kāfi Pruščak (1544—1616) je najplodniji naš pisac iz druge polovine XVI stoljeća. O njemu više vidjeti: Hazim Šabanović, Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, Sarajevo, 1973, str. 153—192, o terminu »čelebi« vidjeti: Fehim Namećak, Traktat o izrazu čelebi od Hasan Kafije Pruščaka i kasnija upotreba te riječi. Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, knj. II—III, Sarajevo, 1974, str. 33—40).

¹²⁶ Puno mu je ime Al-Ḥasan b. Muħammad b. Ḥaydar 'Abd al-Fa-dā'il as-Sagānī. Bio je učenjak, kako stoji u medžmui, u dogmatici, pravu, tradiciji i jeziku. Rodio se 577/1181, a umro 650/1252. u Bagdadu.

Navedena su njegova djela i komentari. Gornji podaci navedeni su u medžmui na l. 252a. (Vidjeti još napomenu br. 98).

¹²⁷ »Al-bayt al-ħamāsiyyu« su stihovi koji pripadaju »Hamāsi«, tj. pjesničkoj zbirci koju je sakupio i napisao Abū Tammām. (Vidjeti napomenu br. 133). Prema tekstu medžmue, jezičko značenje »ħamāsa« je hrabrost, junaštvo (l. 252b).

¹²⁸ Pored ostalih značenja, termin »daire« znači: sakupljanje i sabiranje nevidljivih bića — demona. Tim su se poslom bavili pojedinci, naročito hodže i tobož sakupljali džinove na razne načine (na vodu, dlan, tepsiju, stol itd.). U medžmui je opširno objašnjen postupak pri sakupljanju džinova (l. 253a).

¹²⁹ Ovdje je riječ o lingvistima arapskog jezika. Postojale su dvije

vjerovjesnika Nuha (Noje) i Ibrahima (Abrahama), od Ibrahima do Musa-a (Mojsija), od Mojsija do Isusa, od Isusa do Muhameda; bilješke o Turi-Sinai i Mojsiju;¹³⁰ tekst o broju ajeta (rečenica) u Evanđelju (8.421), u Zabūru — Psalmi Davidovi — (800), u Tawrātu (Tora) (1.100); tekst koji u prevodu glasi: »Četvorica nisu dostignuta«, a to su: Abū Hanīfa u pravu (»fiqh«), Al-Ḥalīl u sintaksi (»naḥw«),¹³¹ Ġāḥiz u stilu (»ta'līf«)¹³² i Abū Tammām u stihu (»šī'r«);¹³³ sastav o terminima i vrstama pjesama i stihova (šī'r, bayt, mišra', maṭnawī, gazal, rubā'ī, baḥr itd.). Navedeno je više primjera u stihovima (t); zagonetke u stihovima na turskom jeziku.

L. 257—258a. Pet stihova na arapskom jeziku od Ibn Sina-a (Avicene) i dva na perzijskom od Hafiza Širazi-ja;¹³⁴ jedna rubaija na hindu jeziku; imena raznih pića. Navedeno je dvadeset raznih vrsta pića (a); zagonetke na turskom jeziku; sufijska terminologija (p); komentar jedne rubaije od Šejha Ubejdullaha Samarkandi Nakšibendi-ja;¹³⁵ nekoliko stihova na arapskom i perzijskom jeziku kao primjeri raznih metrova.

L. 257b—259. Fragment arapsko-turskog rječnika koji je napisan bez ikakvog sistema. Na kraju toga rječnika je rasprava između halife Alije i Jevrejina i prelaska na islam toga Jevrejina (a); poznate riječi u literaturi koje stoje uz imena pojedinih osoba kao apozicije ili epiteti, kao, npr., »Šabr-i Ayyūb« (Ejubova strpljivost), Rubā'iyāt-i Hayyām (Hajamove rubaije), »Ḥikmat-i Luqmān« (Lokmanova mudrost), »'Asāy-i Mūsā« (Musaov štap), »Māl-i Hārūn« (Harunovo blago) itd.

L. 260. Zagonetke u stihovima na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.

L.261. Risala na turskom jeziku o retorici turskog jezika. Risalu napisao Bedli (?) Lutfi, a prepisao Bosanac Ahmed, sin Mu-

škole: basranska (bašriyyūn) i kufanska (kūfiyyūn). U medžmui se navodi da su predstavnici basranske škole: Al-Ḥalīl, Sībawayh, Yūnus i Aḥfaš, a kufanske: Al-Mubarrad, Kis, Al-Farrā'ī i Ṭalab (l. 256a).

¹³⁰ Tūri Sinā — Sinaj, Sinajska gora. U medžmui se kaže da je to brdo u Siriji, gdje je vjerovjesnik Musa (Mojsije) vodio »munāḡāt« (razgovor) s Bogom (l. 256a).

¹³¹ Ḥalīl b. Aḥmad al-Farāhidī (umro oko 170—175/786—791) prvi je udario temelje arapskoj metrici i prvi napisao arapski rječnik prema arapskoj abecedi. (Vidjeti: Goldziher, Isto, str. 61).

¹³² 'Amr b. Baḥr al-Ġāḥiz (umro 255/868. u Basri). On je prvi originalni predstavnik arapske lijepe

proze. (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 84, 107).

¹³³ Abū Tammām Ḥabīb b. Aws (umro oko 231/845) je pisac velike pjesničke zbirke »Hamāsa«, koju je sastavio iz djela arapskih pjesnika. (Vidjeti: Goldziher, isto, str. 32, 78).

¹³⁴ Ḥāfiz Širāzī (umro 1389) je glasoviti perzijski pjesnik. Njegov »Divan« preveden je na mnoge svjetske jezike. Kod nas su ga prevodili Zmaj Jovo Jovanović i dr Sa-fetbeg Bašagić. (Vidjeti: Husein Đogo, Kratki pregled perzijske književnosti, Mostar, 1914, str. 26).

¹³⁵ U medžmui se Samarkandī naziva: »Burhān at-tarīqa wa sultān al-ḥaqīqa«. U meni pristupačnim izvorima ne nalazi se navedeni autor.

stafin 1036/1626. godine; stihovi na perzijskom jeziku komentirani na turskom.

L. 262. Stihovi na arapskom, turskom i perzijskom jeziku raznog sadržaja. Navedeni su kao primjeri u sijakat pismu, igra riječi u pojedinim stihovima i mnogobrojni homonimi i sinonimi; biografija Muhameda Saduddina (a); bilješka o smrti Ibrahima Halebija, pisca poznatog pravnog djela »Multaqā al-abḥur« i datum smrti Baydāvija (a).

L. 263. Poslovice u kojima se pominju životinje; razne druge izreke; Šadr uš-šarī'a, Burhān uš-šarī'a i Tāḡ uš-šarī'a koje stoje uz imena velikih učenjaka¹³⁶ (a).

L. 264. Tekstovi o životu i radu osnivača pravnih škola; razni tekstovi pravnog i vjerskog sadržaja (a).

L. 265. Rodoslovlje turskih careva (»Al-i Osman«) od sultana Osmana, osnivača dinastije, do sultana Mustafe (1617—1618). Navedeni su datumi stupanja na prijesto, vrijeme vladanja i godine života (a); tekst o krimskim vladarima na turskom jeziku.

L. 266. Spisak imena šejhul-islama i muftija od osvajanja Carigrada do pisanja medžmue. Navedeno je 56 osoba; bilješke o životu nekih učenjaka i njihovim djelima (a); tekst o datiranju dokumenata i djela arapskim glavnim i rednim brojevima i razlomcima (a).

L. 267. Zagonetke na turskom jeziku; pismo uglednih šejhova koje su poslali sultanu Muratu (1623—1640), datirano 1039/1629. godine; pravila metrike (t).

L. 268. Zagonetke u stihovima na turskom i perzijskom jeziku.

L. 269. Proricanje sreće pomoću posebne računске formule i brojne vrijednosti slova sadržanih u imenu osobe kojoj se proriče (a); tabirnama (sanovnik) — tumačenje snova pomoću početnog slova usnule osobe ili stvari. Navedena su sva arapska slova i protumačeno njihovo značenje; zagonetke u stihovima na turskom i perzijskom jeziku; jedna fetva (decizija) o podjeli ostavštine iza umrloga koji je ostao dužan vjerovnicima. Navedena su dva praktična primjera o načinu podjele (t); jedna čarolija na arapskom jeziku.

L. 270. Dva stiha na turskom jeziku i dva na perzijskom početnog sadržaja; tekst »Ebdžeda« i brojna vrijednost arapskih slova.

¹³⁶ U medžmui je opširno navedeno koji pisci nose spomenute nazive (l. 263b).

MEDŽMUA SARAJLIJE AHMEDA BOSANCA

R e z i m e

Medžmue su specifične vrste orijentalnih rukopisa (zbirke; zbornici, ljetopisi i sl.) sa tekstovima na arapskom, turskom, perzijskom i na »bosanskom« jeziku. Autori tih manuskripata su, uglavnom, Bosanci i Hercegovci. U njih su upisivali raznovrstan materijal (izvode iz drugih rukopisnih djela, kaside, ilahije, kronograme, istorijske zapise, recepte, rodoslovlja itd.), bilježili savremene događaje i pisali svoje vlastite intelektualne produkte. Tako nam te medžmue pružaju obilnu i raznovrsnu dragocjenu građu iz svih znanstvenih oblasti.

Medžmua Sarajlije Ahmeda Bosanca potječe iz prve polovine XVII stoljeća i pisana je na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Ona sadrži raznovrstan materijal iz raznih oblasti nauke, a najviše iz područja jezičkih i pravnih disciplina. U njoj se nalaze mnogobrojne risale i drugi tekstovi koji govore o finesama arapskog jezika (definicije, tumačenje raznih riječi i termina sa jezične, pravne i filozofsko-teološke strane, o homonimima i sinonimima itd.). U istoj medžmui zastupljen je znatan broj tekstova iz područja medicine i istorije, naročito biografije nekih učenjaka i pisaca.

Karakteristika ovog rukopisa je i u tome što je njen autor naveo skoro sve izvore odakle je materijal uzimao, što u mnogim drugim zbornicima nije to činjeno. Tako pored tekstova glasovitih arapskih, turskih i perzijskih učenjaka i pisaca, u medžmui se nalazi znatan broj tekstova, u prozi i stihu, Bosanaca i Hercegovaca, skoljanskih i sofijskih muftija, kao i Muniri-efendije Beogradanina.

Obrada spomenute medžmue sastoji se iz uvoda, sadržaja i napomena. Sadržaj medžmue prikazan je u vidu kratkih regesta, idući po listovima, navodeći kratki a negdje potpuni sadržaj pojedinih tekstova.

THE MAJMŪ'A OF AHMED BOSANAC FROM SARAJEVO

S u m m a r y

Majmū'as form a specific class of Oriental manuscripts (collections, compilations) written in Arabic, Turkish, Persian or »Bosnian« language. The authors are mainly Bosnians and Herzegovinians. They wrote in majmū'as different things (excerpts from other manuscripts, qaṣīdas, ilāhīyās, chronograms, historical notes, receipts, genealogies etc.), described contemporary events and included valuable source of interesting information for different scientific their own intellectual products. So the majmū'as are today a works.

The majmū'a of Ahmed Bosanac from Sarajevo originates from the first half of the XVIIth century and it is written in Arabic, Turkish and Persian. It contains different material from different scientific areas, mainly concerning language and law. One can find there many risālas, some other texts about the subtleties of the Arabic (including definitions, explanations of different words from the philological, legal and philosophico-theological point of view, texts about homonyms and synonyms etc.). There are also many texts from medicine and history, especially the biographies of some scientists and writers.

One of the important characteristics of this manuscript is that the author cited nearly all sources from which the material originated, unlike many other authors. Along with the texts of famous Arabic, Turkish and Persian scientists and writers he mentions the texts of Bosnians, Herzegovinians, muftis from Skoplje and Sofija and some texts written by Muniri-efendija Beogradanin.

The majmū'a is exposed, after a preface, in short digests, page by page, sometimes with an abridged, sometimes with complete text.